

ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В КІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. В статті проаналізовані соціокультурні та історичні передумови становлення педагогічної освіти на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст., узагальненні результати історіографічного пошуку, виокремлені самостійні періоди, а також обґрунтовані тенденції та закономірності кожного із періодів розвитку педагогічної освіти Поділля розгляданого періоду. Доведено, що накопичений досвід організації системи підготовки вчителів на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст. є досить суперечливим. Доведено, що саме на Поділлі велися активні пошуки розвитку системних чинників професійно-педагогічної та практичної підготовки майбутніх учителів, обґрунтовувалася необхідність спеціальної педагогічної освіти на засадах духовності, соціальних і професійних цінностей людської особистості.

Ключові слова: Поділля, педагогічна освіта, періодизація педагогічної освіти, тенденції розвитку педагогічної освіти.

THE MAIN REGULARITIES AND TRENDS OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN PODILLIA IN THE LATE XVIII – EARLY XX CENTURIES

Annotation. The article analyzes the sociocultural and historical background of the formation of pedagogical education in Podillia in the late 18th and early 20th centuries, summarizes the results of the historiographical search, identifies independent periods, as well as the substantiated tendencies and regularities of each of the periods of pedagogical education of Podillia of the period under consideration. Proved that the accumulated experience of organizing the teacher training system of Podillia at the end of the XVIII – early XX century was quite controversial. Proved that active searches for the development of systemic factors of vocational and pedagogical and practical training of future teachers were conducted, the necessity of special pedagogical education based on the principles of spirituality, social and professional values of the human personality was substantiated in Podillia.

Keywords: Podillia, pedagogical education, periodization of pedagogical education, tendencies of pedagogical education development.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Аналіз соціокультурних та історичних передумов становлення педагогічної освіти на Поділлі, а також узагальнення результатів історіографічного пошуку дозволив констатувати, що її розвиток відбувався нерівномірно. Це дало підстави виокремити самостійні періоди, а також обґрунтувати тенденції та закономірності кожного із періодів розвитку педагогічної освіти Поділля наприкінці XVIII – на початку XX ст. Авторська періодизація ґрунтувалася на провідних історико-педагогічних принципах, обґрунтованих у наукових доробках Д. Багалія [1], Л. Березівської [2], М. Вовк [3], Б. Гола [4], Н. Гупана [5], Н. Кузьменко [6], О. Лавріненка [7], Т. Паньок [8], С. Пономаревського [9], С. Сірополка [10], О. Сухомлинської [11], А. Ткаченка [12] та інших.

Мета статті. Розробити авторську періодизацію розвитку педагогічної освіти Поділля кінця XVIII – початку XX ст. та обґрунтувати тенденції та закономірності кожного із періодів.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення питання періодизації розвитку педагогічної освіти Поділля кінця XVIII – початку XX ст. нами застосовані внутрішні особливості педагогіки, зокрема педагогіки вищої школи, психології, методики викладання, педагогічної майстерності з урахуванням їх тісного зв'язку з розвитком суспільства.

За основу обґрунтування методологічних принципів побудови хронології нами взяті провідні підходи, розроблені методологом історії педагогіки С. Бобрішевим [13] та філософом, гносеологом і методологом

М. Розовим [14], які акцентували увагу на тому, що досліднику необхідно забезпечити: по-перше, точність реалізації обраних методологічних підходів, а по-друге, можливість вирішення методологічних і теоретичних проблем, актуальних для сучасного етапу розвитку історико-педагогічної науки [13].

При обґрунтуванні хронологічних меж дослідження розвитку педагогічної освіти на Поділлі варто акцентувати увагу на політичних та соціально-економічних процесах, що відбувалися в Україні. Саме кінець XVIII ст. вітчизняними теоретиками історії культури, історії культурології називається періодом «Українського національного відродження», бо «...Напередодні українського національного відродження протягом попереднього історичного періоду разом із втратою елементів державності було знекровлене і самостійне українське життя взагалі, яке спиралося на тісну взаємодію козацького, духівницького, міщанського та селянського станів у межах наданих їм автономних прав, що передбачали можливість зміни суспільного статусу» [15, с. 392]. Здійснюючи характеристику соціально-економічних, політичних і культурних умов розвитку українських земель цього періоду, М. Євтух вказує на відсутність цілісності українського народу, який був насильно розірваний на декілька частин. Етнічні українські землі – Лівобережна, Правобережна, Слобідська та Південна Україна, Галичина, Буковина та інші входили до складу Росії, Австрії, Угорщини, Польщі, не становлячи собою єдиної української держави [16, с. 3].

О. Лавріненко, визначаючи періоди розвитку педагогічної майстерності, зауважує, що кінець XVIII – друга половина XIX ст. в Україні, як і в Російській імперії, був періодом кризи феодально-кріпосницької системи господарювання, а також неухильного розвитку капіталістичних відносин, що, в свою чергу, потребувало освічених і кваліфікованих працівників. Цей процес стимулював розвиток мережі навчальних закладів і кількості учнів у них. Уже на початку XIX ст. Міністерством освіти, яке почало діяти з 1802 р., було здійснено систематизацію всіх навчальних установ і затверджено чотири типи шкіл: парафіяльні, повітові, губернські, університети [17, с. 40-41].

Що стосується території Поділля, то освітня система перебувала під протекторатом Польщі й поширення польської культури відбувалося головним чином через функціонування польських закладів освіти. На переконання В. Моздіра, влаштуванням освітньої справи на території Поділля (також у Волинській та частково Київській губерніях) був призначений поляк Ф. Чацький, а куратором Віленського навчального округу, в який входило Західне і частина Східного Поділля наприкінці XVIII ст. став А. Чарторийський, який користувався впливом на імператора і довірою Міністра народної освіти графа П. Завдовського. Саме А. Чарторийський дбав про розвиток виключно польської освіти [18].

Аналіз соціально-політичного поступу Поділля наприкінці XVIII ст. дозволив виокремити *нижню хронологічну межу – 1783 р.*, що ознаменована діяльністю Едукаційної комісії (1773 р.). Саме в 1783 р. Едукаційна комісія провела освітні реформи за якими вся Польща була поділена на 10 округів (що стосується території Поділля – Волинський округ з окружним містом Кременцем та Український округ з окружним містом Вінницею). Варто звернути увагу на той факт, що Едукаційна комісія особливу увагу приділяла проблемам підготовки й перепідготовки вчительських кадрів. З огляду на нову, прогресивну для того часу шкільну систему, а також із упровадженням окружних шкіл у яких склад учительського персоналу мав бути таким: ректор, префект, шість учителів, проповідник, метри (вчителі німецької та французької мов), поставало питання якісної професійної підготовки педагогічного персоналу. Як стверджує С. Сірополко, Едукаційна комісія мала на меті реалізувати зовсім нереальний план шкільництва, бо відкриття підокружних та парафіяльних шкіл гальмувалося відсутністю професійно підготовлених учителів та підручників [10, с. 104].

Таким чином, Річ Посполита однією з перших на теренах Європи під впливом ідей доби Просвітництва розпочала реформи в освітній галузі, зберігши становий характер освіти та ігноруючи інтереси українців і білорусів, народи яких у той час входили до Польсько-Литовської держави. Не випадково у 1789 р. Едукаційна комісія видала розпорядження про закриття «руських» церковних шкіл та про вилучення з усіх шкіл «руської мови», а власне українців позбавляли можливості навчати дітей рідною мовою, забороняли святкувати релігійні свята за григоріанським календарем, учнів православної віри змушували ходити до костелів [19].

Справедливо акцентувати увагу на тому, що наприкінці XVIII ст. у Південно-Західному краї «зіткнулися» дві освітні реформи – польська, здійснювана Едукаційною комісією і російська, розроблена петербурзькою училищною комісією. Як відзначає Л. Єршова, освітянське «двовладдя» на певний час загальмувало й без того повільних хід реформ. В означений історичний період ніхто не дбав про освіту, в результаті чого вона достатньо зубожіла. Петербурзька комісія не приступала навіть до аналізу освітньої справи у приєднаних територіях аж до початку XIX ст. [20, с. 126]. Позитивним стало те, що Едукаційна комісія звернула увагу на необхідність здійснення підготовки вчителів, хоча її прагнення і не справдились, бо за другим поділом Польщі (1793 р.) частина Правобережної України (Київщина, Волинь та Поділля) дісталася Царській Росії і з того часу, як зауважував С. Сірополко, Правобережна Україна поділяла долю разом із Лівобережною Україною і щодо освітньої справи [10, с. 107].

Визначенню верхньої хронологічної межі – початку XX ст. передував аналіз численних архівних джерел та стародруків, комплексне дослідження суспільно-політичних процесів розвитку освіти і культури Поділля та його окремих регіонів.

Якщо проаналізувати якісний склад учителів початкових училищ, церковнопарафіяльних шкіл, гімназій та прогімназій Поділля впродовж XIX ст., вимальовується досить невтішна картина – майже більшість із них мали недостатню педагогічну підготовку, почасти така підготовка була зовсім відсутньою. Це пояснюється насамперед тим, що урядовці царської Росії мало приділяли уваги не лише справі народної освіти, а й професійній підготовці діячів освіти. У Подільському краї не існувало жодного вищого закладу освіти, який би здійснював підготовку вчителів. Гімназії, духовна семінарія, духовні училища, міські двокласні училища, церковно-вчительська школа у м. Вінниці не надавали належну професійну освіту майбутнім учителям, зокрема психолого-педагогічну та практичну професійно-педагогічну підготовку. Разом із тим Подільська губернія надто відставала від інших українських губерній у плані розвитку освітньої галузі.

Після революції 1905-1907 рр. відбувається стрімке відкриття педагогічних закладів для професійної підготовки вчителів – Учительських інститутів. Не стало винятком і Поділля, бо місцева громада м. Вінниці в особі голови М. Оводова та предводителя дворянства графа Д. Гейдена пішли на зустріч прагненням прогресивних культурних і громадських діячів й дозволили виділити приміщення для відкриття першого на теренах Поділля Учительського інституту. Таким чином, *верхню хронологічну межу* нами означено 1912 р. – видання Наказу про створення у м. Вінниці Учительського Інституту (5 червня 1912 р.). З цього часу можна вести мову про спеціальну педагогічну освіту на Поділлі, оскільки Інститут на теренах Київського навчального округу був 4-м із восьми в Україні. Відкриття Вчительського інституту на Поділлі частково розв'язувало проблему забезпечення освітніх закладів регіону педагогічними кадрами, яка на початку XX ст. була надзвичайно актуальною. Прогресивна педагогічна, наукова та культурно-мистецька громадськість Подільського краю, усвідомлюючи значення і роль професійно підготовленого вчителя, переймалася також реалізацією науково обґрунтованого змісту освіти, втіленням у шкільну практику передових дидактичних принципів та методів навчання, які значною мірою залежали від знань, умінь, переконань, педагогічної майстерності вчителя-практика.

Історіографічний пошук дозволив виокремити декілька періодів розвитку педагогічної освіти на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст. та визначити провідні тенденції й особливості, а також здобутки і втрати у відповідності до кожного із періодів.

Перший період – кінець XVIII – перше десятиліття XIX ст. – «*Час освітнього двовладдя*». Означений період характеризується тим, що вся освітня система Поділля зазнала реформування як із боку Польщі, так і з Царської Росії. Можна констатувати про невизначеність та односторонність освітніх реформ, які почасти носили спонтанний характер. *Провідна тенденція* цього періоду полягала в тому, що прогресивні священнослужителі, які свого часу закінчили духовні заклади в Російській імперії та Києво-Могилянську академію ставали на захист православної віри й обстоювали ідею відкриття навчальних закладів, де б готували вчителя православної віри. Боротьба з ідеями католицизму, усвідомлення ролі вчительства у цьому протистоянні було пріоритетним. Разом із тим варто зазначити, що вся територія Поділля – Західного і Східного була представлена переважно сільським населенням, аграрний сектор того часу домінував над промисловим, села розвивалися не тільки в економічному, а й у культурному відношенні. Означені чинники сприяли розвитку освіти й, зокрема потребували висококваліфікованого вчителя. Саме у цей період відкриваються духовні заклади освіти – семінарії, що давали мінімум педагогічної та практичної підготовки випускникам, які в подальшому суміщали душпастирську та освітню професійну діяльність. Важливим *здобутком* цього періоду став поступ у частковій педагогізації духовних закладів освіти Поділля, уведення до освітнього процесу риторики, гомілетики, предметів естетичного спрямування, що сприяли формуванню особистості не лише майбутніх священників, а й дяків-учителів. Проте протистояння двох релігій і загарбницька та імперська російська царська політика призвела до *втрат* у розвитку педагогічної освіти на Поділлі, які полягали: у відсутності бодай одного світського закладу освіти, що здійснював професійну підготовку вчительських кадрів (на відміну від Правобережної України, де подібні навчальні заклади існували); у різномірності релігійних переконань вчительства та неналежній їхній педагогічній освіті. Так, аналіз архівних документів дозволяє стверджувати, що вчителями на території Західного Поділля були переважно особи, які закінчили Польські чи Австрійські католицькі заклади освіти й вели антиукраїнську педагогічну діяльність, насаджуючи виключно католицькі догми. На території Східного Поділля у шкільництві панував повний хаос, ознаменований надзвичайно низьким рівнем освіти й освіченості вчительства. Копіювання процесу учіння й, зокрема, методик викладання у російських церковно-приходських школах, переважання «палочно-різочного» процесу виховання, притаманних російській ментальності жорстоких і нелюдських методів покарання дітей, знущання над особистістю дитини – все це «не приживалось» у свідомості подолян та знаходило певний опір непрофесійним діям учителів і наставників із боку батьків та культурно-освітніх діячів; у небажанні керманічів освітніх відомств (Польського Сейму та Міністерства народної освіти Росії) розробити конкретні заходи щодо влаштування на території Поділля наприкінці XVIII – на початку XIX ст. системи педагогічної освіти та ігноруванні проблем, які гальмували розвиток освіти в цілому.

Другий період – 20-ті – 60-ті роки XIX ст. – «*Реформи духовної освіти*» в Подільській губернії. Провідною *тенденцією* цього періоду стало усвідомлення необхідності педагогізації освітнього процесу в духовних семінаріях краю та усунення єзуїтської системи учіння і виховання. В цей період стрімкого поширення набуває друк спеціальних підручників та навчальних посібників із педагогіки, дидактики, психології, методик викладання

окремих предметів, які з'являлися у бібліотеках духовних семінарій та стали вагомим підґрунтям для самоосвіти й самовдосконалення викладачів духовних закладів, у яких педагогічна освіта була відсутня. Заходи щодо реформування духовної освіти на Поділлі у 20-х – 60-х роках XIX сприяли: можливості випускникам духовних закладів освіти набути педагогічний досвід у повітових чоловічих училищах, де вони могли працювати на посадах учителів стародавніх мов та духовних наставників; уведенням в освітню програму церковних співів, вивчення нотної грамоти, богослов'я, а також збільшення часу на опанування риторики та церковного красномовства. Це, в свою чергу, сприяло розвитку комунікативності вихованців, здатності здійснювати на належному рівні педагогічну дію-взаємодію з майбутніми вихованцями.

Серед основних *здобутків* становлення педагогічної освіти Поділлі стало запровадження викладання логіки та психології. Проте, реформи духовних семінарій так і не здійснили поступу у розвитку спеціальної педагогічної підготовки. *Втрати* цього періоду полягали в тому, що освітній процес залишався переважно теоретичним, рівень підготовки семінаристів значно знижувався з огляду на відсутність належного професійного рівня викладачів, їхньої низької освіти. Релігійна підготовка продовжувала домінувати над світськими предметами, в освітній системі семінарій порушувався принцип наступності й системності. Залишалася проблема плинності педагогічних кадрів. І хоча Статут семінарії передбачав спрямування підготовки вихованців до виконання обов'язків сільських священників та народних учителів, проте останнє нівелювалося в системі навчально-виховної роботи духовних закладів Поділлі. Предмети педагогічного циклу обмежувалися лише психологією та логікою, хоча необхідність педагогізації і з цією метою реформування освітньої системи семінарій стрімко назривала.

Третій період 70-ті роки – кінець XIX ст. – «*Становлення жіночої педагогічної освіти Поділлі*». Означений період характеризується стрімким розвитком єпархіальних жіночих училищ, жіночих гімназійних установ та духовних жіночих закладів освіти. О. Лавріненко, ведучи мову про генезу розвитку педагогічної майстерності звертає увагу на той факт, що саме у визначений період в Російській імперії середини XIX століття на сторінках періодичних педагогічних видань «Журнал Министерства народного просвещения», «Учитель» та інших велися дискусії щодо необхідності розширення мережі вчительських середніх професійних шкіл, а звідси – порушувалося питання формування в цих закладах кращих педагогічних навичок майбутнього вчителя. Більшість авторів статей акцентували увагу на необхідності педагогізації навчально-виховного процесу в вчительських семінаріях як на теоретичному, так і практичному рівнях. Дослідник історії розвитку педагогічної майстерності досить доречно цитує витяг із одного із номерів журналу «Учитель» за 1869 р. : «Мода на педагогіку в нас пройшла!... Що ж без цієї моди стане робити наша «педагогічна каста»? Та й чи існує така в суспільстві? Педагогами, у справжньому розумінні цього слова, можуть зватися лише ті особи, які спеціально вивчали педагогіку, тобто теорію і її практичне застосування» [21, с. 153].

Саме жіночі заклади освіти ставали флагманами розвитку професійно-педагогічної та практичної підготовки майбутніх учителів України в досліджуваний час. На території Поділлі в пореформений період уже з'являється невелика кількість шкіл, які здійснювали навчання жінок з огляду на те, що права жінки на освіту були обмеженими. Визначальною *тенденцією* для цього періоду стало запровадження педагогічного класу в жіночих закладах Поділлі. Причому, саме в Подільських жіночих духовних і єпархіальних училищах до освітнього процесу вводилися курси педагогіки та дидактики, а в окремих закладах починає розвиватися практична професійно-педагогічна підготовка. *Здобутками* окресленого періоду стали: ґрунтовне опанування майбутніми вчительками і домашніми наставницями оригіналів творів провідних російських та європейських теоретиків педагогічної науки – Й. Гербарта, П. Каптерева, Й. Песталоцці, К. Ушинського та інших; постійне вдосконалення курсу педагогіки, спрямування його на розвиток не лише теоретичних знань з основ учіння й виховання, а передусім на їх практичне застосування.

Серед *утрат*, які мале місце в системі жіночої освіти Поділлі можна виділити такі: домінування теоретичної підготовки й не усвідомлення керівництвом жіночих закладів освіти Поділлі важливості практичної складової у підготовці наставниць і вчительок; не вирішення проблем комплектування викладацьких кадрів та їхньої педагогічної освіти; відсутність постійних шкіл для організації та здійснення практичної підготовки вихованок, а також відсутність майже в усіх жіночих закладах освіти програм із педагогічної практики, що проводилась неорганізовано, почасти спонтанно й не мала належного науково-теоретичного забезпечення; домінування закритості жіночих закладів освіти та не бажання директорів училищ зробити установу публічною, доступною для загалу.

Разом із тим, слід звернути увагу на те, що керівництвом жіночих училищ Поділлі зверталася увага на розвиток педагогічної майстерності вихованок через запровадження вокально-музичних вечорів, концертів, публічних читань, що, в свою чергу, сприяло розвитку мисленнево-мовленневої довершеності та комунікативності майбутніх діячок освітньої галузі.

Четвертий період – 1900-1912 рр. – «*Інституціоналізація професійно-педагогічної освіти Поділлі*». На переконання Е. Панасенка, цей історичний період характеризувався нечуваним творчим піднесенням у філософії та педагогіці, з'являються нові оригінальні ідеї та напрями в системі підготовки вчительських кадрів [22, с. 40]. Провідні освітні та культурні діячі, відомі педагоги активно відстоювали національну сутність народної школи,

виступали за реформування вітчизняної освіти, запроваджували нові прогресивні методи навчання, зокрема багато нового й прогресивного з'являлося у підготовці вчительських кадрів.

О. Перетятко, характеризуючи особливості досліджуваного періоду, звертає увагу на суспільно-політичні, національно-культурні, індустріально-економічні чинники, стрімкий розвиток науки і техніки, що відігравали значну роль у процесі модернізації освіти, а отже проблема підготовки вчительських кадрів набула державного значення. Освітні реформи кінця XIX – початку XX ст. базувалися на світовому педагогічному досвіді. Популярність західноєвропейських традицій підготовки вчительських кадрів зумовлювалась розмаїттям інноваційних пропозицій численних зарубіжних педагогічних течій, об'єднаних відомим педагогічним напрямом «реформаторська педагогіка»: вільне виховання, експериментальна педагогіка та інші [23, с. 128]. Що стосується Поділля, то провідною *тенденцією* цього періоду стало інституціональне оформлення середніх педагогічних закладів освіти – вчительських шкіл, вчительських семінарій та Вінницького вчительського інституту. Варто звернути увагу на той факт, що відкриття вчительських семінарій на Поділлі відбувалося не однаково, бо на території Західного Поділля подібні заклади (чоловічі й жіночі вчительські семінарії) з'являються раніше (з 70-х років XIX ст) ніж на Східному Поділлі. У містах Тернополі, Львові, Станіславі, Перемишлі вчительські семінарії були в основному приватними й переважно суто жіночими освітніми закладами. Проте система професійно-педагогічної підготовки в них була значно кращою, застосовувалися прогресивні методики й технології формування особистості майбутніх учителів. Натомість учительські семінарії Східного Поділля значно відставали в плані організації навчальної та позаурочної діяльності. Важливим *здобутком* діяльності вчительських семінарій Західного Поділля було те, що починаючи з перших років XX ст. вводиться спеціальний письмовий іспит із педагогіки і при отриманні кваліфікації вчителя семінаристи мали продемонструвати показовий урок у зразковій школі для екзаменаційної комісії. Саме з цього часу показовим стало опанування основами педагогіки з дидактикою, окремими методиками, а також уміннями вирішувати складні педагогічні ситуації освітнього та виховного спрямування. Позитивом стало відкриття зразкових шкіл для практичної професійно-педагогічної підготовки. Зокрема, ці школи носили назву – «Школи вправ» і цей факт є достатньо прогресивним. Важливим чинником забезпечення якісної підготовки майбутніх учителів (прикладом стала Тернопільська чоловіча семінарія) було запрошення до викладання провідних учителів із гімназійних установ та звичайних народних учителів, які досконало володіли методиками й техніками викладання та ділилися власним педагогічним досвідом із вихованцями. Ведучи мову про *втрати*, що мали місце в учительських семінаріях Західного Поділля можна стверджувати: всі вони орієнтувалися на польську систему освіти, а стосунки між етнічними поляками, євреями й українцями у стінах закладу були надто напруженими й це підтримувалося керівництвом закладу. Причому польські вступники мали значні переваги при зарахуванні до вчительської семінарії на відміну від українців та представників єврейської національності.

На територіях Східного Поділля учительські семінарії відкриваються значно пізніше – Вінницька у 1907 р. (с. Потоки, Вінницького повіту) та Кам'янець-Подільська у 1913 р. (м. Кам'янець-Подільський) і Ольгопільська в 1914 р. Важливим *здобутком* учительських семінарій Східного Поділля було те, що вони стали суто педагогічними закладами освіти. Курс педагогіки в семінаріях викладався у тісній єдності з психологією та історією педагогіки, особлива увага зверталася на ознайомлення майбутніх учителів із здобутками західноєвропейських діячів освіти і педагогічної думки. Серед *здобутків* поступу вчительських семінарій Східного Поділля в розглядуваний період можна виокремити й наявність складників педагогічної майстерності в освітньому й виховному процесі закладів. Керуючись програмами, розробленими педагогічними радами на основі типових програм МНО (1908 р.), до основного переліку дисциплін учительських семінарій входили крім суспільно-духовних, мовних, природничих, спеціальних та педагогічних циклів такі необхідні предмети як гімнастика (2 год. на тиждень при 3-4 річному курсі навчання) та співи з такою ж кількістю годин. Означені дисципліни сприяли формуванню осанки, постави, ходи для майбутніх учителів, а також розвивали голосовий апарат, вдосконалювали дихання й дикцію, артикуляцію, темпоритм мовлення тощо. Вінницька вчительська семінарія була найбільшою за кількістю учнів у Київському навчальному окрузі (станом на 1912 р. навчалось 156 учнів). Тому саме на Поділлі при підготовці майбутніх учителів для початкових шкіл стрімко розвивалась педагогічна практика, з'являлись нові прогресивні форми і методи практичної професійно-педагогічної підготовки. Серед *утрат*, що мали місце в учительських семінаріях Східного Поділля на початку XX ст. можна назвати: недостатня загальноосвітня база, на якій ґрунтувався процес учіння й виховання у семінаріях, низький рівень освіти вихованців; обмеженість самих учительських семінарій, бо вони не давали права вступати випускникам до вищих закладів освіти; нестача кваліфікованих викладачів в учительських семінаріях Східного Поділля. Викладачі середніх педагогічних закладів знаходилися за своїм статусом нижче вчителів гімназій та повітових загальноосвітніх шкіл, а це, в свою чергу, не сприяло їхній ефективній роботі та прагненню до саморозвитку й самовдосконалення; релігійність та благонадійність – головні умови при зарахуванні на посаду викладача вчительської семінарії, а не належний теоретичний і практичний досвід викладання, рівень педагогічної майстерності, здатність до комунікативності та інше – все це гальмувало розвиток і популяризацію таких педагогічних закладів освіти в суспільстві; зрощення й нищення української самобутності, ментальності вихованців – майбутніх учителів початкових шкіл. Царський уряд усіляко прагнув залучити на посади викладачів Вінницької та Кам'янець-Подільської вчительських семінарій випускників духовних

закладів із центральних губерній Росії, які споконвік негативно й вороже ставились до всього українського, особливо мови, культури, етносу. Причому таким «горе-переселенцям» безкоштовно надавались квартири, опалення, освітлення, регулярні додаткові грошові винагороди, продукти харчування із спеціалізованих магазинів у великій кількості.

І нарешті – відкриття першого на Поділлі Вчительського інституту (1912 р.) який розпочав свою діяльність на основі «Положення про Вчительські інститути», затвердженого ще в 1872 р. Саме відкриття вищого педагогічного закладу освіти стало неоціненним *здобутком* для подолян і мешканців навколишніх територій. У цьому закладі не аби яка роль відводилась опануванню теорії та історії педагогіки, методик викладання предметів. Аналіз інструкцій та розпоряджень, якими керувалися викладачі та директор Інституту дозволяє стверджувати, що в перші роки свого існування Вінницький педагогічний заклад утілював у життя положення Циркуляру МНО від 28 липня 1907 р. про те, що курс педагогіки має займати центральне місце в освітній системі, а у відповідності до законопроекту від 14 грудня 1912 р. поглиблювалося вивчення психології, логіки та історії педагогічних учень в курсі історії педагогіки [24].

Безумовно, можна вести мову й про негативи (*втрати*), що мали місце в діяльності Вінницького вчительського інституту на початку ХХ ст.: відсутність належної матеріально-технічної бази, приміщень, коштів, необхідного приладдя; відсутність постійно діючої зразкової школи для проведення педагогічної практики; жалюгідний стан студентів Інституту, оскільки вони мали непристойний вигляд і в них зовсім були відсутні кошти на харчування; викладання виключно російською мовою та суворий нагляд за студентами Інституту, аби ті навіть у побуті використовували виключно російську мову (архівні джерела свідчать про факти відрахування студентів із закладу за вживання української мови); обмеженість та низький рівень майбутніх учителів пояснювався тим, що на початку ХХ ст. Інститут не став культурним і просвітницьким центром, а його студенти не брали участі у громадських та мистецьких заходах м. Вінниці, яка саме в цей період почало стрімко розвиватися (відкриття трамвайного руху, Вінницької міської публічної бібліотеки, початок просвітницької діяльності Народного дому, відкриття міського театру та безлічі кінотеатрів, парків відпочинку тощо); відсутність вищого статусу ВНЗ, а звідси – не зовсім задовільний якісний склад викладачів, які не могли здійснювати належну професійно-педагогічну та практичну підготовку майбутніх учителів.

Висновки. Здійснена періодизація, а також визначення провідних тенденцій та особливостей (здобутків і втрат) дозволяють констатувати наступне: накопичений досвід організації системи підготовки вчителів на Поділлі наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. є досить суперечливим. Можна з упевненістю стверджувати про те, що саме на Поділлі велися активні пошуки розвитку системних чинників професійно-педагогічної та практичної підготовки майбутніх учителів, обґрунтовувалася необхідність спеціальної педагогічної освіти на засадах духовності, соціальних і професійних цінностей людської особистості.

Список використаних джерел:

1. Багалій Д.І. Нарис української історіографії / Д.І. Багалій. – К. : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1923. – Т.1 : Літописи. – Вип. 1. – 108 с.
2. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Лариса Дмитрівна Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.
3. Вовк М.П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина ХІХ – перше десятиліття ХХІ ст.): теорія і практика: монографія; за наук. ред. проф. О.М. Семенов / Мирослава Петрівна Вовк. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2014. – 419 с.
4. Год Б.В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина ХV – початок ХVІІ століття) / Борис Васильович Год – Полтава : АСМІ, 2004. – 464 с.
5. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки / Нестор Миколайович Гупан. – К. : А. П. Н., 2002. – 223 с.
6. Кузьменко Н.М. Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині: ХVІІІ – ХХ ст. : [монографія] / Надія Михайлівна Кузьменко. – К. : Обрії, 2012. – 342 с.
7. Лаврінченко О.А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ: [монографія] / Олександр Андрійович Лаврінченко. – К. : Богданова А.М., 2009. – 328 с.
8. Паньок Т.В. Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті : [монографія] / Тетяна Володимирівна Паньок. – Харків : Оперативна поліграфія ФОБ Здоровий Я.А., 2016. – 660 с.
9. Пономаревський С.Б. Українське шкільництво в Росії (1917 – 2010 рр.): [монографія] / Станіслав Борисович Пономаревський. – Чернігів: вид. Чернігівського державного інституту економіки і управління, 2012. – 376 с., додатки.
10. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Підготував Ю. Вільчинський. 2-ге вид. / Степан Онисимович Сірополко. – Львів : Афша, 2001. – 664 с.
11. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Василівна Сухомлинська. – Київ : А. П. Н., 2003. – 268 с.
12. Ткаченко А.В. Професійний розвиток особистості в практиці А.С. Макаренка: історико-педагогічний аспект (1920–1935 рр.): [монографія] / Андрій Володимирович Ткаченко. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – 342 с.
13. Бобришев С.В. Методологія історико-педагогічного дослідження розвитку педагогічного знання / Сергій Вікторович Бобришев. – Автореферат дис. доктора пед. наук. 13.00.01. – С.-Петербург, 2007 // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ua-referat.com>
14. Розов М.А. Філософія науки в новому виденні / Михаїл Александрович Розов. – М. : Новый хронограф, 2012. – 440 с.

-
15. Історія світової та української культури : підруч. для вищ. закл. освіти / Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А., Режко В. А. – К. : Літера, 2002. – 464 с.
16. Євтух М. Б. Боротьба трудящих України за розвиток національної культури, школи і освіти (кінець XVIII – перша половина XIX століття) / Микола Борисович Євтух ; Київ. держ. лінгвіст. ун-т. – К., 1995. – 30, [2] с.
17. Лавріненко О.А. Тенденції розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика : дис. д. пед. наук. / Олександр Андрійович Лавріненко. – К. : Національний педагогічний ун-т імені М.П. Драгоманова, 2009. – 534 с.
18. Моздир В. Польські навчальні заклади Поділля наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.: сучасний історіографічний дискурс / Віталій Моздир // Інтермарум: історія, політика, культура, [S.1], п. 3, Jun. 2017. ISSN 2518 – 7708. // Електронний ресурс: <http://intermarum.zu.edu.ua>.
19. Українська педагогіка другої половини XVII – кінця XVIII ст. // [Електронний ресурс] / Режим доступу: pidruchniki.com/1074100235085/pedagogika_drugoi_polovini_XVII_kintsya_XVIII.
20. Єршова Л. Жіноча освіта на Волині в період російсько-польського освітянського двовладдя (1793–1831 рр.) / Людмила Єршова // Українська полоністика. – Вип. 1. Педагогічні дослідження // [Електронний ресурс] / Режим доступу: eprints.zu.ua/3616/1/Ljudmila_Jerscowa.Pdf
21. Лавріненко О.А. Історія педагогічної майстерності : навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ, аспірантів, учителів / Олександр Андрійович Лавріненко. – К. : Богданова А.М., 2009. – 328 с.
22. Панасенко Е. Проблема ідеалу вчителя-подвижника у педагогічній думці початку XX ст. / Е. Панасенко // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя : зб. наук. праць: Серія соц.-пед. / відп. ред. Ю. Ковальчук; упоряд. : Л.Д. Березівська, В. А. Гурський. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 40-44.
23. Перетятко О. В. Шляхи формування інновативності педагога : до історії питання / О. В. Перетятко // Творча особистість вчителя : проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. – Вип. 3. – С. 126-131.
24. Кравченко І. Особливості психолого-педагогічної підготовки в учительських інститутах України початку XX ст. / Ірина Кравченко // [Електронний ресурс] / Режим доступу: npu.edu.ua/le-book/html/D/ispu_kiovst_Demyanenko/200.html